
KUTATÁS KÖZBEN

GALÁNTAI LÁSZLÓ

A tőke örök-sége

- reflexiók Pierre Bourdieu tőkeelméletére -

Bevezetés

Bourdieu tőkeelmélete nem egyszerűen a nevelésszociológiai elméletek egyike, annál sokkal több: Bourdieu a gyakorlat általános közgazdaságtanát írta meg sokat idézett tőketanulmányában¹. Elmélete nem csak azért aktuális, mert a tőkeszerkezet háromdimenziós leírására ad differenciált lehetőséget, és az anyagi depriváltság mellett a társadalmi nagycsoportok kulturális és társadalmi tőkeszerkezeti sajátosságainak (nem csak hiányosságainak!) differenciált fogalmi kezelésére is alkalmas, hanem azért is, mert a tőkestruktúrán és annak dinamikáján keresztül az emberi társadalmak egyik állandóját mutatta fel. Nagy figyelmet kapott Bourdieu tőkeelmélete mint leíró, szinkrón struktúra, de talán kevesebb figyelem fordult a tőkeelmélet mint társadalmi dinamika és diakrón folyamat felé.

Pierre Bourdieu társadalomtörténeti nagyelbeszélésének alapfogalmát találta meg a tőke fogalmában. Híres tanulmányának kezdő mondata (1999:156), „a társadalom világa felhalmozott történelem”, akkor nyeri el jelentőségét, amikor láthatóvá válik, hogy a bourdieu-i tőkefogalom meghaladja a premodern és modern megkülönböztetését² az emberi történet *folymatában*. A kezdő mondatot nem fejt ki részletesen Bourdieu, de később, az egyes tőkefajták elemzésekor, feltűnő szóhasználata jelzi fontosságát, ezért a német és angol fordításból³ is idézzük a kezdő sorokat. „Die gesellschaftliche Welt ist *akkumuliert*⁴ Geschichte. Sie darf deshalb nicht auf eine Aneinanderreihung von kurzlebigen und mechanischen Gleichgewichtszuständen reduziert werden [...] (Bourdieu 1983:183)”. „The social world is *accumulated*⁵ history, and if it is not to be reduced to a discontinuous series of instantaneous mechanical equilibria between agents who are treated as interchangeable

---

¹ Készülő doktori disszertációhoz kapcsolódóan a hazai felsőoktatás roma szakkollégiumait kutatom. Pierre Bourdieu tőkeelméletéhez, mint a fogalmi keretek egyik lehetséges forrásához tértem vissza.

² Premodern és modern megkülönböztetését mindenekelőtt az újkor határán konstruáljuk. De a premodern jelentheti akár az archaikus vagy tradicionális társadalmakat is, látható lesz a nyitottság erre a tágabb értelmezési lehetőségre.

³ A tanulmány francia eredetije nem jelent meg nyomtatásban, de a kéziratot fordítója, Reinhard Kreckel rendelkezésünkre bocsátotta, amiért hálás köszönet illeti. A kezdőmondata a következő: „Le monde social est histoire *accumulée* (Kiemelés tőlem. – G.L.) et, pour éviter de le réduire à une série discontinue d'équilibres mécaniques instantanés entre des agents traités comme des particules interchangeables, il importe de réintroduire la notion de capital, et à travers elle *l'accumulation* (Kiemelés tőlem. – G.L.) et tous ses effets. (Bourdieu 1982)”

⁴ Kiemelés tőlem. – G.L.

⁵ Kiemelés tőlem. – G.L.

particles [...] (Bourdieu 1986:241).” A német és angol fordítás (miként a francia eredeti is) egyaránt használja az akkumulálódik ige befejezett melléknévi igenévi változatát, ami arra utal, hogy a társadalom világát Bourdieu a felhalmozás kumulatív, tehát folyamatosan, szakadások nélkül felhalmozó folyamatoként értelmezi. Ez egyáltalán nem triviális állítás ma, és a nyolcvanas években sem volt az. A tudomány- és társadalomtörténeti nagybeszéléseink ma, a nagybeszélések halála után, paradigmák diszkontinuus történeteként mondják el az emberi történetet, illetve Bourdieu szavaival egyensúlyi állapotok egymástániságáról [Gleichgewichtszuständen reduziert / instantaneuous mechanical equilibria / série discontinue d'équilibres mécaniques instantanés] szoktunk beszélni. A premodern és modern distinkciója éppen ilyen, paradigmákra épülő, diszkontinuus nagybeszélés. Bourdieu híres tőketanulmánya nem illeszkedik ebbe a posztmodern kánonba, olyan (társadalom) történetet mond el, amely folytonosságával tüntet.

A tőke alatt Bourdieu (1999:156) anyagi vagy inkorporált formában felhalmozott munkát ért, a tőke ilyen értelemben eltárolt munka, médiumba zárt idő, erőfeszítés, energia – felkészülés a szűk esztendőkre, a tervező és fenyegetettségében szorongó ember kísérlete a biztonságos környezet tartós megteremtésére. A bourdieu-i tőkefogalom egyszerre *vis insita* és *lex insita*, vagyis egyszerre statikus és dinamikus fogalom, egyszerre szinkrón struktúra és diakrón társadalmi folyamatok szabályszerűségeinek alapelve. A *vis insita* newtoni fogalom, és arra a tehetetlenségi erőre utal, amellyel minden test jelenlegi helyzetének megőrzésére törekszik. A tőkének szintén van ilyen tehetetlenségi nyomatéka, amelyről Bourdieu beszél is, és amely a modern társadalom konzervativizmusához utal minket. A *vis insita* mutat a tőke jól ismert nehézkesére.

A tőkefogalom kiterjesztése során Bourdieu számot vet a fogalom közgazdaságtani használatával, amely a társadalmi csereviszonyokat árucserére szűkíti le, amelyet a homo oeconomicus önérdékkövető, profitmaximalizáló magatartása vezérel. Bourdieu-nek a fogalomhasználatot tekintve igaza van, de a mögöttes mikroökonómiai elmélet, amire utal, ennél valójában kissé összetettebb. A racionális egyén, a homo oeconomicus ugyanis döntései során nem a profitját, hanem a hasznosságát maximalizálja, és könnyen elképzelhető olyan hasznossági függvény, amelynek globális maximuma nem esik egybe a profitfüggvény globális maximumával. Ez a teoretikus megközelítés ugyanakkor nem változtat a tényen, hogy a gyakorlatban a legtöbb esetben a maximális profitot a maximális hasznossággal azonosítják, ezt egyértelműen jelzi a profitorientált vállalatok magatartása vagy az operációkutatás programozási gyakorlata is, ami döntési vagy allokációs problémákat úgy fordít le matematikai nyelvre (úgy konstruál belőlük feltételes szélsőérték-feladatot), hogy célként a profitfüggvény maximumát keresi. Ez a gyakorlati értelmezés és alkalmazás valóban éppen az, amit tehát Bourdieu állít, hogy a közgazdaságtani tőkefogalom árucseredöntésekre utal, amely döntéseket a homo oeconomicus érdekkövetése és profitmaximalizálása vezérel. Bourdieu számára nem az állítás explicit tartalma, hanem implicit következménye érdekes. Ebből következik ugyanis, hogy a közgazdaságtan nem gazdasági, önzetlen viszonynak tekint a társadalmi csereviszonyok összes többi formáját. Így születik a kapitalista árucsereláthatatlan komplementere, a *szép, tiszta, örök értékek, az önzetlenség világa*, ami segít félreismerni a kultúra, a művészet (mint *l'art pour l'art*), a tudomány (mint tiszta teória) vagy a család (mint érdektelen, „természetes-vérségi” kapcsolatok) világát. A gazdaság világára szűkített önzés mint racionális érdekkövetés, a nagyobb hasznosságnak (profit) a gazdaságra szűkített preferenciája, az önzetlenség komplementer világába utalja a nem gazdasági terület csereviszonyait. Ezért törekszik Bourdieu a gyakorlat általános közgazdaságtanának

megalkotására, amely teóriában az árucserre egyszerűen a társadalmi csereviszonyok gazdasági alesete. Ezen általános közgazdaságtan szinkrón és diakrón alapfogalma a háromdimenziós tőkefogalom, amelynek műveleteit transzformációs folyamatok írják le.

Bourdieu felhívja a figyelmet arra, hogy a racionális érdekkövetés gazdaságra szűkített koncepciója nem egészen véletlenszerűen létesíti az azonosítást és kizárás gyakorlatait a (késő) modern társadalomban. Éppen azok a művészeti és szellemi javak kerülnek e racionalitáskoncepció következtében az ún. érdekmentesség tiszta világába, „amelyek az uralkodó osztályokhoz tartozók kvázi-monopóliumai” (Bourdieu 1999:158), illetve amelyek megszerzésének és birtoklásának a gazdasági tőke⁶ szükséges, de nem elégséges feltétele. A gazdaság területére szűkített árucserre elbeszélése a kulturális javakból történő intézményes kizárás nyelve.

A gyakorlat általános közgazdaságtanának elemei: a gazdasági, a kulturális és társadalmi tőke

Ebben a részben a bourdieu-i általános közgazdaságtan elemeit tárgyaljuk röviden. A tőkefogalom közgazdaságtani eredetű, gazdasági értelmezése annyira triviális, hogy Bourdieu nem tér ki rá külön fejezetben. A gazdasági tőke esetén a legnyilvánvalóbb, hogy felhalmozott és ingóságokban vagy ingatlan javakban (befektetett vagy forgóeszközökben⁷) tárolt munkáról van szó. A gazdasági tőke közvetlenül pénzzé váltható, esetleg maga a pénz a médiuma (ez a tőkeletesen likvid gazdasági tőke, amely likviditásnak természetesen szintén pénzben kifejezhető ára és kockázata van), és tulajdonjogi formában intézményesül.

A kulturális tőke

Bourdieu a kulturális tőke három formáját azonosítja: az inkorporált, a tárgyasult és az intézményesült kulturális tőkét.

A kulturális tőke tárgyalása kapcsán Bourdieu (1999:159) Gary Becker humántőke-elméletét idézi. Becker az oktatást magánbefektetésként értelmezi, ami megemeli az egyén termelékenységét. Az oktatási befektetés várható hozamai számszerűsíthetők, akár egy vállalati pénzügyi döntésé. Bourdieu ezt időben kiterjeszti a tanuló múltjára, illetve figyelembe veszi az elsődleges szocializációs színteret⁸, ami *minden esetben* inkorporált kulturális tőkével látja el az iskolába belépő tanulókat. Nem az inkorporált kulturális tőke megléte a valódi kérdés, hanem az, hogy ez a kulturális tőke pozitív vagy negatív hozamú-e az iskolai szervezetben. Bourdieu azért is fontos számunkra, mert felhívja a figyelmet a tényre, hogy az iskolai szervezet kulturális tőkéjének minőségét (jellegét, nem értékét!⁹) a középosztály tőkejellege dominálja: ezen a ponton válik a jellegként értett minőség normaként értett mi-

⁶ Ez nem csak a felső rétegeket érinti, illetve nem ezekre a társadalmi csoportokra utalunk itt. Valamilyen gazdasági tőke mindenképpen szükséges, hogy az utódok rendszerszerűen (ne csak kivételként) mentesüljenek a családi munkavégzés alól az iskola javára. A deprivált csoportok tartós mobilitásának egyik legsúlyosabb gátja ez, ami ha kizáró (nem inkluzív) iskolai szintérré és dekontextualizált (fókuszhiányos) tananyaggal találkozik, akkor a mobilitást mint rendszerszerű esélyt megbuktatja.

⁷ A számvitelben járatos olvasónak feltűnhet, hogy a mérleg aktív oldalára utalunk ezekkel a fogalmakkal, noha a tőke a számviteli fogalomhasználatban csak forrásoldalon, passzívaként szerepelhet. De itt éppen a fogalom általánosságáról van szó, a gazdasági tőke lehet eszköz és forrás is (és sok más) Bourdieu fogalomhasználatában.

⁸ Bourdieu nem ezt a fogalmat használja, de nyilvánvalóan erről van szó.

⁹ A minőség lehet deskriptív vagy preskriptív fogalom, használatát igyekszünk egyértelműen elkülöníteni. A minőség mint jelleg deskriptív fogalom, a minőség mint norma viszont preskriptív fogalom.

nősséggé, és ezen a ponton kerül hátrányba az iskolai szervezetben a nem középosztályi jellegű inkorporált¹⁰ kulturális tőkével érkező tanuló. A kulturális tőkének kitüntetett szerep jut a bourdieu-i kritikái szociológiában: ez a tőkefajta hivatott intézményesen biztosítani a modern társadalom domináns csoportjainak intergenerációs tőkereprodukcióját. Ha a kulturális tőkeátadás-átvétel valójában a gazdasági tőke újratermelésének látens rendszere, ahogy Bourdieu állítja, akkor ez törvénytzerűen konzervatív iskolarendszer kialakulásához vezet. Itt válik láthatóvá a modern iskolarendszerek tehetetlensége¹¹, amit a társadalom domináns rétegeinek azonosító-kizáró gyakorlatai és tőkereprodukciós stratégiái tartanak fenn.

Minden tanuló pozitív vagy negatív hozamú inkorporált kulturális tőkével lép be az iskolai szervezetbe. A tőkehozam előjelét az határozza meg, hogy az elsődleges szocializációs tér melyik társadalmi nagycsoporttal esett egybe. Ha deprivált csoportról van szó, akkor a tanuló – a kivételektől eltekintve – negatív¹² hozamú inkorporált tőkével érkezik az iskolába, ami legjobb esetben csak idővesztéshez vezet, rossz esetben kizárás és az oktatási rendszer gyors elhagyását okozza számára. Az iskolarendszer gyors elhagyóit negatív hozamú inkorporált kulturális tőke jellemzi, és intézményesült kulturális tőke nélkül kerülnek a munkaerőpiacra – ez a kombináció a munkaerő-piaci kizárás tipikus, rendszerszerű előzménye. Így termelődik újra a gazdasági tőkétől, intézményesült és tárgyiasult kulturális tőkétől, és modern munkaerő-piaci, társadalmi tőkétől megfosztott (deprivált) mélyszegénység az iskolarendszer közvetítésével.

A társadalmi tőke

A társadalmi tőke a csoporthoz tartozásból fakadóan elérhető erőforrások összességét jelenti, intézményesült (tartós) hálózati kapcsolatok birtoklása, hitelképesség. A köznyelvben kapcsolati tőkeként emlegetik, nagy jelentőséget tulajdonítanak neki a hétköznapi diskurzusok. Megjelenése a mindennapi ügyek elintézésétől, a *megbízható* vízvezeték-szerelő megtalálásától az államközi hitelpiacon történő költségcsökkentésig¹³ terjed, vagyis a társadalmi életben a hétköznapiaktól a makroszintű gazdaságpolitikáig mindenütt megtalálható. A társadalmi tőke is intézményesített, megkötött munka, idő, fáradság, ez adja a tőkejellegét. Tipikus formái: klub, nemesség, egykori iskolatársak közössége, család.

A társadalmi tőke szociálpszichológiai jelenség, Bourdieu talán azért tárgyalja utolsóként, mert valójában ez, és nem a kulturális tőke igényli a nagyobb absztrakciós képességet. A társadalmi tőke ontológiáját tekintve távolabb áll a gazdasági tőkétől és az érdekkövető

¹⁰ Ehhez az elsődleges szocializációs tér tárgyiasult kulturális tőkéje is tartozik. Mást jelent felnőni egy könyvek nélküli háztartásban, és mást egy olyanban, ahol külön könyvtárszoba van, még akkor is, ha azokat a könyveket talán sohasem veszik le a polcról. A könyvek teljes hiánya és a könyvtárszoba között természetesen az átmenetek folyamatossága és a sok-sok hétköznapi változat létesül – ez a skála le is fedi a teljes társadalmat ebből a szempontból.

¹¹ Vö. *vis insita*.

¹² Ez jelleg, nem norma. Az inkorporált kulturális tőke hozama az iskolai szervezetben – és így a társadalomban és a munkapiacra – negatív, de lehet a saját csoportban adaptív (pozitív hozamú), és emellett egy más mérce szerint lehet nagyon értékes és mások számára is tanulságos. Bourdieu (1999:161) ezt az összetettséget azzal jelzi, hogy felhívja a figyelmet az iskolában negatív hozamú tőke lehetséges pozitív hozamára a kortárs csoportban, amiből akár társadalmi tőke is épülhet. De ezek az előnyök rendszerszerűen nyilván nem egyenlítik ki a hosszútávú negatív társadalmi és munkapiaci hozamokat.

¹³ A magyar államadósság kezelésének történetéhez mindig hozzátartozik Fekete János jegybank-alelnök szerepének és kapcsolatainak tárgyalása a 80-as évekből. Valóban lehetséges, hogy egy rátermett jegybankár társadalmi tőkéje olcsóbb hitelekhez segítheti országát, és alapvetően meghatározza a monetáris politika sikerességét.

racionalitástól, illetve pontosabban fogalmazva: a társadalmi tőke esetén működnek igazán az érdekkövetés leplezési gyakorlatai, esetenként rítusai. Azért beszélünk egyenesen a társadalmi és gazdasági tőke ontológiai távolságáról, mert az érdekkövetés a társadalmi tőkét éppen gyarapító személy előtt is rejtve maradhat. Bourdieu (1999:173) így jelzi ezt a paradoxont: „a naiv materialista felfogás meglepően megfigyelhető, hogy éppen a legbecsületesebb és legönzetlenebb cselekedetek felelhetnek meg leginkább az objektív érdekeknek.” *A társadalmi tőkebefektetésben tehát az ún. tudatos számítás alacsonyabb hozamot generál, ez egy igen érdekes és a társadalmi közösségek szempontjából igen adaptív ontológiai sajátossága a társadalmi tőkének.* A gazdasági tőke tipikusan nem ilyen, azt a tudatos, sokdimenziós számítás¹⁴ hiánya kifejezetten erodálja.

A társadalmi és gazdasági tőke további különbsége, hogy más-más koordinációs formák szervezik e tőkefajták csereügyleteit. A gazdasági tőke csereügyleteit a piaci koordináció irányítja: javak csereélnék gazdát kereslet és kínálat aktuális szükségletei szerint (senki nem vesz ingatlant azért, mert legutóbb tőle is vettek – de ha mégis, az anomália, ami gazdasági bűncselekményre is utalhat, és valójában a társadalmi tőke világába tartozik). A társadalmi tőke csereviszonyait azonban, hiába tőke, valójában nem a piaci koordináció irányítja: a társadalmi tőke ügyleteit a reciprok (etikai) koordináció szervezi, amelynek alapvető értéke a viszonyosság. Ennek megsértése negatív hozammal jár. A viszonyosság esetében nem egyszerűen arról van szó, hogy nem szabad megsérteni: a viszonyosságot folyamatosan építeni kell a kapcsolattartástól a kisebb-nagyobb szívességekig, mert ez létesíti a társadalmi tőke pozitív kötéseit. A gazdasági vagy kulturális tőkével ellentétben a társadalmi tőkét a csereviszonyok éltetik és erősítik. Itt a csere tranzakciós költségei jelentéktelenek a csere hozamához képest, mert a társadalmi tőke esetében maga a csere az újratermelés eszköze: ez a tőkefajta a tőkék örökmozgója.

A társadalmi tőke mint valamilyen intézményesült csoporthoz tartozás a premodern társadalmakat látványosan dominálta. Akár el is válhatott a gazdasági tőkétől, elszegényedett nemesek könnyen juthattak állami tisztségekhez, míg vagyonos polgárok csak kivételként. A társadalmi és gazdasági tőke természetesen mindig is pozitívan korrelált, de a modernségig a gazdasági tőke nem dominálta a társadalmi rendet.

A társadalmi tőke a beavatottság légkörében gyarapszik. A beavatottság varázsát (Bourdieu 1999:169) hozza létre az ismerősségi vagy rokoni kapcsolatok szimbolikus valósága. A társadalmi tőke a leginkább ritualizált tőkefajta, a többi tőketípus közül csak az intézményesült kulturális tőke megszerzését deklaráló oklevelek átvételi rítusai hasonlíthatók hozzá. Bourdieu nyelvhasználata (1999:169) is jelzi ezt, rítusokról, beavatottságról, varázsról beszél tanulmányában. Itt válik nyilvánvalóvá az, amire még a tanulmány elején utaltunk: a bourdieu-i tőkefogalom teoretikusan is eliminálja premodern és modern társadalom diszkrét megkülönböztetését, ezt a problémát Bourdieu általános közgazdaságtana egyszerűen megkerüli. A végbizonyítvány átvétele iniciatív rítus, a társadalmi tőke rítusai ennél is gazdagabb rituális világot jelenítenek meg. Rítusok *avatják* a véletlen és esetleges rokoni vagy ismerősségi viszonyokat tartós (és hasznos) kapcsolatokká.

¹⁴ Itt egyszerre jelenti a hűvös racionalitást és a pénzügy-matematikai számítások elvégzését.

Összegzés

Mindhárom tőkeforma felhalmozott idő, munka és fáradság, a halandóságtól fenyegetett ember törekvése munkája eredményének megőrzésére. Ha akarjuk, bár itt elhagyjuk Bourdieu-t, a tőke is a halál tudásának mint emberi fenyegetettség-tapasztalatnak a gyermeke: kísérlet az idő megőrzésére. A tőkestruktúra alapja a gazdasági tőke, a különbséget a reprodukciós stratégiák jellegében találjuk meg. A premodernben a reprodukciót a társadalmi tőke, a modernségben az intézményesült kulturális tőke dominálja. A gazdasági tőke a leginkább likvid és materiális erőforrás, érzékelése nem igényel absztrakciós képességet. A gazdasági tőke mindig megalapozó az emberi történetben, de reprodukciós stratégiái koronként változnak. A premodern reprodukciós stratégiákat a társadalmi tőke dominálja, a modern reprodukciós stratégiákat viszont az intézményesült kulturális tőke. Ez aztán azt is meghatározza, hogy koronként hogyan vélekedünk az igazságosságról és a társadalmi rendről. Ha a társadalmi tőke a domináns reprodukciós csatorna, akkor kitermeljük a vér, a nemesség és az isteni elrendelés ideológiáit. Ha az intézményesült kulturális tőke a domináns reprodukciós csatorna, akkor születik a meritokrácia, ami azonban szintén igazi ideológia, amennyiben nagyon is alkalmas annak elrejtésére, hogy az iskolarendszer által preferált képességeket a tanuló csoport-hovatartozása, és nem szellemi képessége határozza meg.

A háromdimenziós bourdieu-i tőkemodellt két okból sem tekintjük olyan interpretációs keretnek, ami csak a modern társadalom leírására alkalmas. Egyrészt Bourdieu pályája kezdetén maga is egy premodern, törzsi kultúrát, a kabil kultúrát tanulmányozta, de ez csupán naiv tudománytörténeti indok. Hozunk egy teoretikus érvt is, miért nem egészen modern fogalom az egyéni és közösségi tőkestruktúra bourdieu-i hármas tagolása, illetve miért nem csak a modernségre lehet érvényes. Ez az érv a frankfurti iskola modernség-értelmezéséhez utal minket. A felvilágosodás az ész uralmának programja volt a mítosz ellenében. Ígéretként indult arra vonatkozóan, hogy az ember (minden ember) eszén keresztül úrrá válhat, hogy ekként szabaduljon meg félelmeitől. A felvilágosodás mint az ember emancipatórikus programja¹⁵ a mítosszal szembeni civilizációtörténeti folyamatként határozta meg magát, amely azonban a 20. században önmaga ellentétébe fordult. Az ígéret, amely ellentétébe fordult – nagyon tömören ezt jelenti *A felvilágosodás dialektikája*. A felvilágosodás eszköze és orgánuma a tudomány, amely az értelem eszközével törekszik a természet megismerésére. Az értelmet eszköznek tekinti, amellyel a természet leigázására tör. Az ember nem önmagán, hanem világán akart úrrá lenni, célja nem a megismerés, hanem mindig is a technikai rendelkezés volt. A felvilágosodás programja eleve a hatalommal fonódott össze, affinitást mutatott a hatalom iránt. Ez volt az ismert adornói kritika egyik oldala. Másik tétele, hogy a felvilágosodás nem alapította meg az emberi gondolkodás és létezés a mítosztól különböző világát. Röviden: a felvilágosodás nem különbözik a mítosztól, hiába tekintett azzal ellentétes fogalomként és programként önmagára, soha nem lehetett az, aminek önmagát tartotta. Önmaga félreismerésének gyermeke¹⁶. A felvilágosodás és a mítosz alapja ugyanis közös: az egyneműsítő, azonosító, homogenizáló, ismétlődő gondolkodásmód. Adorno nagyon meggyőzővé válik ezen a ponton, ha a természettudományos verifikálhatóság egyik fő kritériumára gondolunk, az ismételtlen azonos eredményt adó kísérletekre. A közös, ho-

¹⁵ Kant is ekként határozta meg *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* című írásában.

¹⁶ Évtizedekkel később Lacan valami egészen hasonló fogalmazott meg a tükörstádiumban születő modern szubjektumról, amely szintén a felvilágosodás konstrukciója volt.

mogenizáló gondolati struktúra miatt a felvilágosodás nem tudott kilépni a mítosz világából. Mindebből következően érdekes út kínálkozik a bourdieu-i tőkemodell premodern és modern értelmezésére, illetve e distinkció meghaladására, de erre itt most részletesen nem térünk ki, csak jelezzük ezt a lehetőséget. Ez az átjárhatóság Bourdieu nyelvhasználatán egyértelműen látszik, hiszen rítusokról vagy a beavatottság varázsáról beszél. Bourdieu nyelvhasználat az, ami látványosan eltörli a határt premodern és modern társadalom között. Tőkeelmélete a modern-premodern megkülönböztetést meghaladó társadalomtörténeti nagybeszélés alapvetése lehet.

Pierre Bourdieu elmélete kritikai elmélet, de mint minden teória, ez is integrálható egy még nagyobb volumenű elméletbe. Fredric Jameson (2010) a posztmodernre a kései kapitalizmus kulturális logikájaként értelmezi, amely alatt azt érti, hogy a tőke és annak logikája az emberi életvilág újabb és újabb területeit hódítja meg a késő modern társadalomban. Ebbe a folyamatba Bourdieu elmélete illeszkedik, de már nem kritikai elméletként, hanem mint e folyamat részese. Bourdieu a premodern kabil társadalom kutatása felől lépett be a társadalomtudományi diskurzusba, és téziseinek a premodern társadalmi múltba visszavezetett etnológiai alapja van valójában. Nehéz eldönteni, hogy Bourdieu *felismert* egy emberi társadalomtörténeti állandót *vagy* éppen *konstruált* egyet, amikor megalkotta a gyakorlat általános közgazdaságtanát. Erre a kérdésre meggyőző bizonyossággal lehetetlen válaszolni. Állíthatjuk, hogy a bourdieu-i tőkeelmélet alapja a kabilok kutatására visszamenő szimbolikus tőke-fogalom, ilyen módon itt nem lehet szó a jamesoni posztmodern-értelmezésről. De azt is állíthatjuk, hogy Bourdieu éppen azért terjeszti ki a hasznosságelméletre visszautaló tőkeelméletét a társadalmi viszonyok szinkrón és diakrón totalítására, mert tudomány- és társadalomtörténeti pozíciójánál fogva nem képes már megkonstruálni a hasznos és haszontalan (a szent és a profán) közti határt. *Azt kérdezzük ezzel, hogy Bourdieu leleplezte vagy éppen létrehozta a tőke örök-ségét.* Erre nincs egyértelmű válasz, mert a válaszaink társadalmi és történeti meghatározottságát kellene eliminálnunk, de ez lehetetlen. Azt mindenestre befejezőként igyekszünk láthatóvá tenni, hogy minden kritikai igyekezete ellenére lehetséges, hogy a bourdieu-i tőkeelmélet maga sem leleplezi, hanem létesíti a tőke kolonizációs tevékenységét, méghozzá igen nagy léptekben, a kulturális és társadalmi életvilágok felé.

IRODALOM

- BOURDIEU, P. (1982): *Les espèces du capital*. Kéziratban.
- BOURDIEU, P. (1983): Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: Kreckel, R. (szerk.): *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderbrand 2)*. Göttingen. 183-198.
- BOURDIEU, P. (1986): The Forms of Capital. In: Richardson, J. (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology Education*. NY: Greenwood Press. 241-258.
- BOURDIEU, P. (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 156-177.
- JAMESON, F. (2010): *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*. Budapest: Noran Libro.